

Per Øhrgaard: Den tyske dannelsestradition. Oplæg på konferencen i Kolding 5.4.2018

Den bedste korte definition af den tyske dannelsestradition stammer fra Georg Brandes, som noterede følgende i 1878: *”Bildung”* (Dannelse) betyder Universalitet i Modsætning til indskrænket Fagdygtighed og *”Bildung”* (Formning) betyder den særegne personlige Bearbejden af Kundskabsforraadet i Modsætning til den videnskabelige Videns upersonlige og kollektive Karakter.” Dannelse er at kunne se sin egen virksomhed i et større perspektiv og at kunne forvandle information og viden til indsigt og personlig stillingtagen.

Da Brandes skrev det, kunne han se, at dannelsen selv i Tyskland var ved at blive afløst af et mere instrumentaliseret kvalifikations- eller kompetencebegreb, og han kunne se, at dermed blev individualiteten udvisket og friheden indskrænket. For det er friheden, den åndelige frihed, dannelsestanken kredser om. Den er en emancipationstanke, en liberal, men ikke liberalistisk, og en social, men ikke socialistisk tanke. Udgangspunktet er Immanuel Kants forestilling om menneskets myndighed, evnen til at gøre brug af sin egen forstand, *sapere aude* – som ikke kun betyder at turde *”vide”*, men også at turde tænke selv. Det er den tanke, som Goethe, Schiller, Wilhelm von Humboldt og andre udfolder omkring år 1800, i forskellige former og langt fra altid med hyppig brug af selve ordet *”dannelse”*. Hos Schiller hedder det *”æstetisk opdragelse”*, dvs. en øvelse i at udvikle personligheden i lyset af kunsten, ikke fordi alle skal være kunstnere, men fordi man i kunsten møder den eneste helt frie aktivitet: den ikke skal tjene noget fremmed formål. Hos Goethe bliver det til en roman om et ungt menneskes vej gennem livet, fordi dannelse ikke kan doceres, men må vises. Hos Humboldt bliver det så til en konkret plan for en organiseret uddannelse – en plan, som også skyldes filosofen Fichte og teologen Schleiermacher. Humboldt skriver, at til dannelse hører for det første *frihed*, altså løsgørelsen fra fordomme og autoriteter, og for det andet *en mangfoldighed af situationer*, et møde og et stofskifte med omverdenen, fordi friheden ellers er indholdsløs. På den måde kan han i sine planer for universitetet i Berlin forbinde det frie studium med et krav om en eksamen. Den studerende skal kunne dokumentere sine kundskaber, men er komplet frit stillet i valget af, hvordan han – det var mest hanner dengang – erhverver dem. Nutidens uddannelsespolitik er det modsatte: Den ser mere på tidsforbrug og deltagelse i bestemte kurser end på, om der er kommet noget fornuftigt ud af det. Svarende til den enkelte frihed er institutionens frihed: Universitetet er nok underlagt staten, men ikke evalueringsinstitutter eller andet af den slags; naturligvis ved de lærde bedst selv, hvad der er værd at lære. (Universiteterne havde jo tidligere også egen jurisdiktion, i Tyskland længere end i Danmark).

Dannelsens frihedsbegreb er ikke politisk i moderne forstand. Kant var tilhænger af den oplyste enevælde med tryk på oplyst og havde det held at virke under en konge, som faktisk var oplyst. Kant siger om den parlamentariske form for frihed, hans eksempel er Nederlandene, at hagen ved den er, at den tvinger alle til at tænke i politiske baner og derved i realiteten begrænser den åndelige frihed. Man skal ikke se bort fra, at dannelsestanken udvikles på baggrund af den franske revolution: Hvordan kan verden forbedres, når den tilsyneladende ikke kan forbedres ad den vej? Derfra er der ikke langt til Hegels tanke om staten som en institution hævet over politik, alene med det ideelle log og det almene for øje.

Da Goethe talte med Napoleon i 1808, sagde kejseren: Hvad vil man med skæbne nu om dage – politikken er skæbnen! Det var præcis det, dannelsestænkere frygtede: At mennesket alene blev defineret politisk, sådan som det i dag alene defineres økonomisk. Hvad der er eller dog kan være større frihed på ét område, får de andre områder af tilværelsen til at visne. Dannelsens tænkere ville sige, at den frihed, vi nyder i dag, er rent udvendig og betales

med en standardisering og en indskrænkning i både tanke og handling. Vi tror at vælge frit, men allerede efter det første valg er vi dele af et "segment", som blot er et nyere ord for stand eller klasse eller kaste, og i realiteten programmeres vi mere og mere af andre kræfter end vore egne.

Begrænsningerne var tydelige nok omkring 1800. Dannelsestænkerne satte heroverfor forestillingen om det *myndige* menneske, som udvikler sin egen personlighed, fuldt bevidst om de grænser, som herkomst, uddannelse, social placering osv. sætter, men ligeså bevidst om ikke at lade begrænsningerne få det sidste ord. Dannelse er derfor et alment ideal, omend i praksis ofte kun opnåeligt for et mindretal, men Goethe kan f.eks. et sted tale om en dannet håndværker. "Det er ånden, der skaber sig sin krop," lader Schiller en af sine dramapersoner sige. Schiller var syg det meste af sit liv, så han vidste alt om, at mennesket er et biologisk væsen; han var af små kår, så han vidste også alt om, at mennesket er et socialt væsen. Men han nægtede at anerkende, at det, som måske var den første sandhed, også skulle være den sidste. Så dannelseskulturen er også en protestkultur – i den forstand en verdslig fromhed eller tro, en tro på, at mennesket kan selv, og dermed også en fordring om, at det skal benytte sig af denne evne: *sapere aude*. Men også, at det – som Kant sagde – aldrig må gøre sit medmenneske til middel, men skal se det som mål.

Og så er det rigtigt, at dannelsestanken, som uden for Tyskland næppe har virket stærkere end i Danmark, kunne korrumpes til en forestilling om gode manerer, at den kunne blive blind for politiske udviklinger, fordi den følte sig hævet over politik, at den ikke opdagede, at den upolitiske stat var blevet erobret af kræfter, som brugte den til deres egen værdi- eller symbolpolitik, og at den derfor ikke udgjorde et tilstrækkeligt værn mod senere katastrofale tendenser, hvis omfang man ikke kunne forestille sig i den oplyste tid omkring 1800. Alt sammen rigtigt. Men det gælder alle store tanker i verdenshistorien, fra kristendommen til liberalismen eller socialismen, at de kan udvikle sig til nærmest det modsatte af det, de var til at begynde med. Hvordan sker det? Det sker, når man insisterer på en eksakthed i begrebsdefinitionerne, som går fejl af den altid langt mere sammensatte og så at sige "unøjagtige" virkelighed: Når kristendommen stivner til dogmatik og morallære, når liberalismen bliver til floskler om markedsøkonomi og deregulering, når socialismen bliver til tvangen til ensretning i stedet for udvikling af fællesskab.

Så dannelse kan ikke skæres ud i pap, men vi prøver med lidt stift karton: Dannelsen modsætter sig instrumentalisering, den modsætter sig ensretning, den taler hele vejen igennem individets sag. Der skal skabes samfund, der skal skabes love og regler og sociale ordninger og alt muligt andet. Intet af alt dette er et formål i sig selv, heller ikke selvom det ofte tager sig sådan ud eller ender med at blive det.

Jeg sagde før, at dannelsen er en verdslig fromhed, og hvad er fromhed? Det er anerkendelsen af noget, der er større end én selv. Man kunne måske også sige, at dannelsestanken er protestantisk. Ligesom Luther siger, at gode gerninger ikke skaber et godt menneske, men at det er det gode menneske, som gør gode gerninger, således siger dannelsen, at samfund ikke kan skabe myndige mennesker, men at myndige mennesket kan skabe gode samfund. Den bedste planlægning er den, der kender sine egne grænser. Politik kan skabe muligheder for dannelse, men ikke dekretere den. Men hvad politik oftere gør, er at lægge alle tænkelige hindringer i vejen for dannelse.

Så dannelse har trange kår i dag, hvor vi måske tror, at vi er frie, og at vore tanker er vore egne, men hvor det dag for dag dokumenteres, at det ikke er tilfældet. Jeg deltager ikke gerne i den almindelige fordømmelse af "djøf'erne", som udtvivlsomt er ligeså gode og slette mennesker som vi andre. Men det er svært at se bort fra en voksende

"djøficering" af verden som helhed, en instrumentel tænkning, som ikke udvider, men indskrænker vores horisont. Det er tankevækkende, at ord som "grænseoverskridende" eller "mønsterbryder" er blevet så populært i en epoke, som angiveligt sætter færre grænser for menneskelig udfoldelse og giver den videre rammer end nogen tidligere. Sproget afslører, at der måske er flere grænser og sten på vejen end nogen sinde.

Så husk: Jo snævrere mål man sætter sig, desto større er risikoen for at ramme ved siden af. Dannelse er ikke noget fag, men et vandmærke i fagene. Tyske historikere er f.eks. jævnthen enige om, at dannelsesstanken spillede en lige så stor rolle for Tysklands eksplosive tekniske og naturvidenskabelige udvikling i 1800-tallet som for nye teorier om samfund eller kunst.

Dannelse har ikke noget mål – den er en stræben, en uendelig stræben. Og stræbe kan man kun selv, det kan man ikke delegere til andre, og man kan heller ikke tage opgaven fra andre: de må selv gøre arbejdet. Eller mere jordnært: Der er én ting, dannelse i hvert fald *ikke* er: dovenskab.